

**ПРОЗА ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА:
СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИЙ АСПЕКТ ТА АНТИВОЄННІ МОТИВИ**

У статті проаналізовано твори письменника 1860-х рр. Федора Заревича, зокрема розглянуто його оповідання “Дві матері”, “Дві сестри”, “У страху великі очі” та “Родина”.

Ключові слова: об’єктивно-епічна манера викладу, алегорія, фантастичний елемент, оповідач, епічне полотно, однолінійність композиції, оповідання, повість, повістка, новела, ономастична лексика, соціально-побутовий твір, антимілітаристські погляди.

Liubov Melnyk. The prose of Fedor Zarevych: social aspects of everyday life and antiwar motifs

In the article, we analyze the works by Fedor Zarevych, one of important Ukrainian writers of the 1860s, paying special attention to his short stories “Two Mothers”, “Two sisters”, “The Fear Has Great Eyes”, and “The Family”.

Key words: objective and epic manner of narration, allegory, fantastic elements, narrator, epical panorama, one-dimensional composition, short story, narrative, novella, onomastic vocabulary, everyday prose, antimilitarist views.

Художня проза Федора Заревича – явище самотутнє й цікаве, у ній спостерігаємо неординарність мислення автора, його проникливий психологічний аналіз, відчуття потреб часу. Естетичні пошуки письменника були пов’язані зі зміною орієнтацій “романтизм – реалізм”. Хоча для західноукраїнської прози тривалий час провідним залишався романтизм із властивою йому емоційністю, чутливістю й ліризмом, естетизацією народного життя та обрядовості, а також індивідуалізмом і прагненням до свободи.

Творчість Ф. Заревича, як і Ю. Федьковича, В. Шашкевича, В. Ільницького та ін. формувалася на кращих традиціях української поетичної та прозової шкіл. Зокрема, на початку другої половини XIX століття великий вплив на свідомість творчої еліти мала поезія Т.Г. Шевченка. Реалізм прози Ф. Заревича, як правило, виступає не в “чистому вигляді”, а в поєднанні з елементами романтизму й сентименталізму. Це дає підстави говорити про стильовий синкретизм творів письменника. Так, у реалістичних повістях “Хлопська дитина” й “Загубидуш” автор, попри посилення уваги до соціальної природи людини і матеріальних умов її існування, звертається і до внутрішнього світу індивідуума. Тому іноді не лише морально возвеличує людину (Павля із “Загубидуша”), а й створює образ енергійної, вольової, здатної відстояти свої права особистості (Стефаню з “Хлопської дитини”).

Узагалі, у багатьох оповіданнях письменника виявляються риси романтизму завдяки головним мотивам цих творів (нещасливе кохання і його тяжкі наслідки, виникнення конфліктів на ґрунті пристрастей, невідповідності характерів, порушення усталених побутових і звичаєвих норм життя, аморальних учинків тощо).

Романтичні традиції відчутні також у повісті “Син опришка”, головний мотив якої – воля та незалежність як основна рушійна сила діяльності народних месників. Проте думка Ф. Заревича стосовно опришківства не була цілком однозначною. Боротьба за зневажені права – це одне, а розбійні напади із нанесенням моральної кривди багатим газдам – це інше. Така позиція автора найкраще підтверджується ще одним твором із життя опришків – “У страху великі очі”. Зідеалізований спочатку Василь виступає згодом невдячною людиною, підступним розбійником.

Психологізм притаманний в основному літературі кінця XIX – початку XX століття (творчості Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника). Як зазначав І. Франко, для таких епіків головне – це “людська душа, її стан, її рухи”. Меншою мірою це властиве письменникам старшого покоління. Однак романтичне проникнення в індивідуальну психологію сучасників, у реальне життя спостерігаємо вже у Ф. Заревича в оповіданні

“Вітренниця”. Автор укотре наголошує на тому, що зі звичайними людьми можуть відбуватися цілком незвичайні речі, природа яких закладена десь у підсвідомості самої людини. Прикметна риса цього твору – перехід від об’єктивно-епічної манери викладу до розповіді з “образом автора” [4, 291].

Поряд із повістями та оповіданнями про реальну дійсність Ф. Заревич пише твори, навіяні народними піснями та переказами. Варто зазначити, що для літератури першої половини ХІХ століття властиве олітературення фольклорних жанрів. Анекдоти, прислів’я, приказки, народні пісні зазнавали літературної обробки й перетворювалися на оповідання та повісті. У таких творах спостерігається незвичайність зображуваних подій, ситуацій, людських доль, бурхливість розвитку сюжету, емоційна наснаженість.

Спираючись на кращі традиції Г. Квітки-Основ’яненка, П. Куліша, Ганни Барвінок, О. Стороженка, Ю. Федьковича, до народної творчості звертається й Федір Заревич у драмі “Боднарівна”. У нього, як і в “Перекотиполі” Квітки-Основ’яненка, сутність “літературної теми”, що розгортається у фольклорному сюжеті, – це психологія злочину [1, 17]. Письменник старанно випишує психологічні характери героїв – хитрого, підступного і злого пана Каньовського та його лицемірного слуги Антипи. Відійшовши від народного варіанта історії про старосту, Ф. Заревич дещо деталізує, надаючи творові соціального характеру. Водночас удається до використання промовистої алегорії (“Правда повстане”), яка натякала на посилення народної непокори й, очевидно, на народний бунт.

Ще один твір Ф. Заревича, написаний на основі народної творчості, – оповідання “Чудний цвіт”, розповідає про містичну квітку папороті, яка вплинула на долю головної героїні. Якщо у драмі “Боднарівна” змальовані події мають реальний, історичний характер, то в цьому творі спостерігається фантастичний, міфічний елемент. Під впливом численних народних переказів перебуває до певного моменту й герой Заревичевого оповідання “Опир”. Та оскільки жанр твору (автор назвав його “пригодою”) вимагав правдивих, реальних фактів, то все змальоване виглядало як наслідок багатої уяви дійової особи.

Основну й ціннішу частину західноукраїнської прози 1860-х років складають, як і раніше, малі форми – оповідання, нариси. Сюжетно-композиційну модель цих творів надалі вирізняє розповідь від першої особи, її оповідна манера. Проте Ф. Заревич дещо відходить від усталених норм, його оповідач не просто сторонній спостерігач і майстер усного мовлення. У Заревича, як і в Марка Вовчка, оповідач набуває нової функції – він безпосередній учасник зображуваних подій зі своєю біографією й характером. Це людина з рисами розвиненої самосвідомості, розумний, вдумливий молодик (“Дві сестри”). Герой-наратор піднімається до широкого абстрактного мислення: міркує про потребу не лише хорошого домашнього виховання, а й якісної (української) шкільної освіти, про форми шлюбу й родинного життя. У роздумах такого оповідача втілено фактично погляди самого письменника.

Поряд із малою прозою розвивається й повість. Саме Ф. Заревичу належать успіхи в жанрі соціальної повісті. Показові тут епічні полотна “Хлопська дитина”, “Загубидуш”, “Син опришка”. У цьому жанрі письменник обирає іншу структурно-стильову форму, коли авторська об’єктивність замінює суб’єктивність розповіді героя-оповідача. Епік простежує долю, окреслює (ширше чи вужче) характери не одного центрального героя, а групи осіб (самого Стефана, отця Євстахія, Анастасі – “Хлопська дитина” тощо). Розповідь завдяки цьому набуває більшої об’ємності, панорамності. Хоча повістям Заревича, як і більшості його оповідань, притаманні простота інтриги, однолінійність композиції, послідовне епічне розгортання сюжету, а також посилення уваги до

зображення соціально-побутових обставин як фактора формування характерів, до побутової та психологічної деталі як засобу характеристики персонажів. Згодом спостерігаємо еволюцію оповідання та повісті в напрямку повістки, а отже, і новели.

Основними ознаками новели були стислість розповіді, експресивність, певна напруженість. Як зазначає дослідник малої прози І. Денисюк, “вперше термін “новела” вжито на визначення жанру “Гуцулки” О. Авдиківського в № 16 часопису “Боян” за 1867р.” [1, 50], а найбільше поширення новелі дав Ю. Федькович. Ф. Заревич теж пробує свої сили у цьому виді малої прози, і найкраще це йому вдається в “Землячці” та “Родині”. У першому проглядається певна сконденсованість розповіді, а в другому наявний внутрішній пуант – драматичне загострення. Не випадково цю майстерність письменника помітив І. Франко, завваживши, що Федір Заревич найбільше відзначився в галузі новелістики [10, 312].

Жанрово-стильова своєрідність творів письменника проглядає і в частому вживанні топонімів (назв населених пунктів), гідронімів (назв річок, озер) та оронімів (назв гір і скель, балок, урочищ і байраків). Ось для прикладу: Бескиди, Львів (“Хлопська дитина”); Русь, Галичина, Волинь, Буковина (“Дві сестри”); Бескиди, Верховина (“Син опришка”); Бескиди, Сколе, Львів (“У страха великі очі”); Підгір’я, Довге, Рибник, Сопіт, Синевідсько, Корчин, Крушельниця, Підгородці, м. Стрий, ріки Бистриця, Лімниця, Свіча, Стрий (“Хто не любив”); Поділля (“Родина”); р. Дністер (“Загубидуш”); Галичина, р. Дністер, Заліщики, Устя (“Землячка”); Болехів, Велдіж, Витвиця, Вишків, Гошів, Деболоівка, Долина, Калуш, Княжолюка, Мізунь, Новоселиця, Підберіж, Рожнітів, Самбірщина, Сколе, Стрий (“Гошів”). Використання такої ономастичної лексики наближує читача до зображуваного, передає колорит місцевості.

Тематика і проблематика творів Ф. Заревича пов’язані не лише із життям селян. У полі зору автора опиняються міщанин і шляхтич, найманий робітник і духівник, солдат. Новим є й показ інтелігента, що виходить на арену тогочасного суспільного життя. Відповідно, гостра суперечність між народно-гуманістичним ідеалом і нелюдяним характером суспільних відносин (як основний структурний принцип прозових творів 1850–1860-х років [2, 183]) спостерігається в низці творів Ф. Заревича – “Хлопська дитина”, “Дві матері”, “Боднарівна”, “Загубидуш”. І все-таки на перший план письменник висуває морально-етичні питання і вже частково – соціальні. Досить поширеним мотивом, як і в Ю. Федьковича, є кохання, дружба та вірність. Так, у творах “Хто не любив”, “Німа”, “Землячка”, “Син опришка”, “Вітренниця” Ф. Заревич показує чисту, глибоку, однак іноді трагічну (через соціальну нерівність) любов бідних людей та хтивість, нещирість у почуттях панства (“Загубидуш”, “Боднарівна”). Не оминає автор і болючої на той час теми рекрутчини та солдатчини – антимілітаристський мотив яскраво виражений у новелі “Родина”.

Характеризуючи прозову спадщину Ф. Заревича, слід зазначити, що чимало творів не змальовують широку картину суспільного життя, а просто відображають побутові явища із життя народу. Тобто саме побут й етнографічні сцени слугують тлом, на якому розгортається дія героя, а в ній уже розкриваються окремі риси людського характеру. Часто при цьому автор використовує метод контрасту.

Детальне опрацювання творів цього самобутнього письменника дозволяє нам класифікувати їх за проблематикою на п’ять груп:

- соціально-психологічні (“Хлопська дитина”, “Загубидуш”, “Родина”, “Син опришка”, “Вітренниця”);
- соціально-побутові (“Дві матері”, “Дві сестри”, “У страха очі великі”);
- побутові (“Повінь”, “Насилована доля”, “Німа”, “Хто не любив”, “Землячка”, “Жорж Мотозо”);

- фольклорно-етнографічні твори (“Боднарівна”, “Чудний цвіт”, “Опир”);
- нариси (“Гошів”).

У соціально-побутових творах малого епічного жанру Ф. Заревич, як і більшість письменників середини і другої половини XIX ст., через докладні описи побуту, обставин, діяльності персонажів відтворює основні особливості тогочасного суспільства, дає широку характеристику різних суспільних класів і прошарків. Так, соціальні контрасти, подекуди навіть вражаючу нелюдність і сваволю великих землевласників бачимо в оповіданнях “Дві матері” і “Дві сестри”.

У номерах 32 і 33 журналу “Вечерниці” за 1862 рік (I-й річник) було надруковано в оповідній формі “образок [нарис] з життя” “Дві матері”. Твір, що розповідає про долі двох різних за соціальним статусом матерів, показує передусім жорстокість панів стосовно селянства.

Розпочинається оповідь дивним зіставленням настроїв у будинку багача: у передпокоях, де живуть слуги, – п'яний гамір і сміх, а в панських палатах поселилися великий смуток і горе, адже помирає єдиний син дідишки-вдови. Гнітючу атмосферу увиразнюють люди, що, мов сновиди, плетуться по кімнатах. Але найбільше співчуття викликає вигляд стражденної молодої жінки, яка, подібно до Богородиці, у відчаї плаче і клячть над своїм дітям. Засобами контрасту (серед багатства – біда) та численними порівняннями й епітетами (бліда, як хустка, дитина; бліде, аж пожовкле, лице матері; хлопчик, що догоряє; пекучі сльози вельможі, як перли великі) письменник показує трагедію панської сім'ї. І немає порятунку від лікаря, і не чекає допомоги від Бога... Дитина померла, а з уст автора виривається співчутливе: “Ясни паны, що зь ваших достатковъ, вы відай біднійши одъ усіхъ найбіднійшихъ!” [13, 280].

Величному палацу протиставляє письменник невеличку почорнілу й похилену хатину поряд. Обросла бур'яном і мохом, вона зовсім не схожа на житло, а скоріше на паровню. У ній мешкає бідна вдова з малолітнім сином. Із зовнішності жінки видно, що колись вона була небідна і красива, а тепер поблідла з нужди та горя. Нестерпну долю селянки висвітлює її розпачливий монолог: “Ясни паны!.. богаи зь чужои кривды – вони теперь у пухахъ вылежуються, а я отъ пропадаю, бо кусничка хліба або хоть пушку муки найти годі... Боже, Боже, чи вже так суджено міні зь голоду вмерти?” [13, 286].

Колись, іще п'ять років тому, її чоловік був знаним газдою в селі, та пан послухав заздрісних наклепників і віддав його в жовніри. Не вгомонився на цьому жорстокий дідич, бо й молодицю зігнав зі свого ґрунту, давши натомість оцю хатину. Отже, жила надією нещасна, що повернеться чоловік і зміниться життя на краще. Лише доля розпорядилася інакше – загинув газда, і жінка залишилася з дитиною сама. Так письменник показує події, які крок за кроком, усе далі й далі заводять героя у глухий кут несвободи чи пропачого життя. Усе це так нагадує твори Марка Вовчка (“Козачка”, “Чумак”)!

На щастя, нестатки не зробили ні вдови, ні її сина черствими, бо саме в них бачить письменник найкращі людські чесноти – доброту, співчуття, уміння любити та прощати своїм кривдникам. Розуміючи біль матері, біднячка з дитиною йде помолитись за покійного малого панича і провести його в останню путь.

По-іншому поводить себе й поміщиця. Тепер вона відчуває провину перед вдовою та її сином і пропонує: “Отъ небого, коли бы пристала на те, я бы тебе и твого хлопчика взяла въ двіръ – абы й ти не бідовала и зь твоего хлопця дещо було. Коли схочешъ, дамъ его учити, абы з него люде були. Мой чоловікъ взявъ вамъ газдовство и батька, а моя повинность те направити” [13, 287]. Зрештою, автор показує нам майже зідеалізовану пані, яка потоваришувала з бідною матір'ю, а сина її віддала до школи. Якщо на початку твору письменник загострює соціальну проблему – наругу панів над селянами, то розв'язку робить дещо сентиментальною. До такої

думки схилиються й О. Огоновський [5, 835], і Р. Міщук [3, 65]. Хоча таке спрощене вирішення конфлікту, мабуть, пов'язане з небажанням автора ділити персонажів на негативних і позитивних. Цілком можливо, що на протигагу нелюдяному панові Заревич виводить образ співчутливої пані, у якої почуття беруть гору над становою мораллю.

В оповіданні “Дві сестри” письменник теж не одступив від своєї творчої манери – розгорнув дію твору так, як цього вимагала заздалегідь визначена тенденція оповіді. Тут він прагнув показати, як соціальні амбіції, а саме зарозумілість, гордощі, перемагають здоровий глузд.

Зображуючи родину шляхти, найпривілейованішої верстви українського населення в XVII ст., автор наголошує на тому, що, попри визнану ще в минулому славу та шану, окремі її представники надто перейнялися новосвітніми манерами. Їхня “прогресивність поглядів” доходила до абсурду: з діда-прадіда українець вчив своїх дітей чужої мови, чужих звичаїв і традицій, явно нівелюючи при цьому своє, рідне. Окрім цього, письменник показує і згубний вплив тодішньої політики на психологію людей. Шляхта, віддаючи своїх нащадків на навчання в єзуїтські школи, часто-густо позбавляла їх національної свідомості, адже “у школах тогдашнихъ и слѣду русчини не було – все по польськи та по німецьки учили <...>. Тамъ уже пропавъ и слѣдъ и знакъ того домашнёго хованья” [9, 3]. Одним словом, створювалося враження, що єзуїти “хотіли цілий світъ зробити ксѣндзами своїми”.

Безіменний герой-напівсирота, він же – оповідач історії, після смерті батька виховувався в сім'ї свого стрія. Як зазначає хлопець, родина його була багата і всюди знана, оскільки одні проживали в Галичині, інші на Волині та Буковині. Стрий разом із дружиною та двома доньками мешкав на Поділлі.

Здавалося б – звичайна українська сім'я, якій лише на славній своїй історії є чому повчити нащадків... Та між родичами був поділ. Стрий, “здоровенный мужчина високого росту”, своїми статками не хизувався, зі всіма був привітний, а за добру вдачу, відповідно, усіма поважаний. “Не така-жъ але була стрийна. Вона вже гляділа окомъ нового світа. Хороша и висока женщина, але суха и мовчалива – думна на свое богатство и шляхоцькій рідъ, перехилилася вона більше вже до нового якъ давнёго, старосвіцького світу. Стрия, давнёго чоловіка поважного неважала вона; люде французьки якось їй борше припадали до уподоби, и красше їй здавалося приноровлятися до загалу тогдашнёй шляхты, котора на ладъ новосвіцькій гуляла и бенкетувала, прибравши на себе фракъ щербатый и жидомъ пахучіи панчохи” [9, 2]. Чоловік більше любив одну з доньок – Катерину. Дівчина слухалася батька й лише його наслідувала. Стрийна ж мала улюбленицю Ерміну, якій і ймення дала німецьке, і вроду свою, і виховувала на свій лад, навчаючи польських молитов. Навіть зовні дівчата різнилися: старша Ерміна – висока, худорлява, з чорними очима; молодша Катерина, “повновіда и румяна якъ рожа”, вабила до себе усміхненими голубими очима.

Виховання сестер на різних духовних цінностях не раз дивувало їхнього кузена, але наслідки “новочасної” шкільної науки він відчув і на собі після того, як за шість років забув усе те добре, чого навчив стрий; навіть мова руська пішла в безпам'ять!

Різниця, яку зробили між дітьми в дитинстві, у майбутньому тим більше не стерлася – до такого висновку приходять оповідач, коли приїжджає на канікули після закінчення гімназії. Дівчата-відданиці вподобали собі молодих людей відповідно до власних поглядів. Письменник, уникаючи авторської оцінки, змальовує образ начитаного, аж надто патетичного польського патріота Артура і тверезо мислячого, приземленого руського теолога Николая. Перший виголошує, що “своя воля нічого не значить, ту значить лише воля загальна, воля народа цілого – братья тамъ въ Варшаві взывають, и мы довжни слухати такого голосу”, другий розрізняє думку народу і думку польського уряду, зазначаючи: “Воля народа, а братья въ Варшаві – то инше” [9, 4].

Кожній із сестер імпонує життєва позиція її обранця, тому практична Ерміна дає згоду на одруження Артурові, а хороша серцем і щира душею Катерина приймає освідчення Николая. Але головний у цій ситуації не просто факт вибору дівчатами своєї долі, а те, як вони поводять себе після заручин: одна самовдоволено, друга – тихо, спокійно.

На якийсь час ми втрачаємо нитку розповіді про сестер, оскільки герой-оповідач говорить про своє багаторічне блукання по світу, однак у спогадах про рідних йому завжди хотілося бачити лише стрія, Катерину й Николая. Ерміну з Артуром якимось “немило” згадувалося.

Повернувшись додому через дев’ятнадцять літ, стріїв вихованець зустрічає двох рідних по крові, проте цілком чужих між собою жінок – самотню вдову Ерміну та щасливу дружину й матір Катерину. Манірна, гордовита Ерміна не визнає свою родину, вона зневажливо ставиться до сім’ї сестри через те, що там прості люди, які розмовляють руською (українською. – *Л. М.*) мовою. Сама ж ходить до костела і, хоч не має великого багатства, “на шляхоцьку паню хорує”. Так перед нами постають два образи, два характери, соціальні й духовні контрасти, а заодно – галицьке суспільство середини ХІХ ст. з відмінностями в поглядах та міркуваннях.

Соціально-побутові оповідання Заревича доповнює твір “У страху великі очі”. Оповідання це, як і повість “Син опришка”, змальовує часи опришків на Галичині, Закарпатті й Буковині. Але події тут розгортаються не в романтичному річищі, а в цілком реалістичному – як протест і бунтарство героїв проти тих, що з “повною мошонкою”. Проте, “спонукуваний визисками шляхти й утисками адміністрації рух опришків часом набирив характеру соціального розбійництва” [7, 913]. Тоді народні месники не дуже задумувалися над проблемою морально-етичного вибору.

Пригода, змальована в оповіданні “У страху великі очі”, сталася з війтом містечка Сколе, чоловіком добрим і дуже багатим. “Достатку було там доволі та всего, що душа лише забажала, та був там и грош, и сороковці, и рублі, и червінців найшло ся також немало” [12, 95]. Оскільки в міського урядника була велика сім’я, чимале господарство, то тримав він і кілька слуг. Як зазначає автор, найбільше з-поміж них господарі любили Василя. Після п’яти років служби вирішив парубок покинути війта, щоб одружитися зі служницею Настею. Важко втрачати доброго робітника – та робити нічого. Не допомагало й те, що “газди обоє говорили і обітцяли в м’ясниці великі и весіля им зробити, та й віно дати, де там... Забравши заслуженину пійшли (Василь і Настя. – *Л.М.*) собі в мирі” [12, 95].

Одного разу до хати дідича вночі вдерлися опришки. Вони вимагали грошей і погрожували за непокору розправою. Найбільше лютував, вимахуючи ножем, ватажок непроханих гостей: “Або ходи, або тя, старий псе, розпорю” [12, 95]. Яке ж було здивування та обурення господаря, коли в зухвалому та грубому опришкові він упізнав улюбленого Василя! “Тай ти вороже, у мене вигодовав ся, гадюко, та ти у мене за найліпшого слугу, ніби дитина був єсь – а тепер, вороже тяженькій, мене загадав розбивати. Такій ти Васильку?” [12, 95]. Мовлені в розпачі слова на якусь мить стримали безчинства, та вони б не припинились, якби не зчинений зі двору галас ловити “розбишак”. Налякані очевидною облавою опришки втекли, а війт дізнався, що страх посіяв сусід-п’яничка Войтко.

Через півроку опришків спіймали. На суді Василь розповів, що напасти на оселю війта його намовила Настя, якій тепер захотілося посагу.

Так письменник побудував твір на антитезі – протиставленні високого і низького. На добро відповіли кривдою. Тож протиборство представників двох таборів не лише соціальне, воно має ширше підґрунтя, до уваги беруться моральні чесноти людини. Це ще раз підтверджує, що в соціально-побутових

творах Заревич, як і більшість реалістів, приділяв глибоку увагу психології персонажів.

Будь-яка війна завжди спрямована лише проти пересічних громадян, а не проти тих, хто її задумав. Війна Австрії з Італією в цьому не виняток, адже теж принесла чимало страждань простому народу. Покликані в “жовніри” українські хлопці після мирної праці на землі відразу опинилися в самому горнілі битви, де смерть не перебирала, а косила всіх підряд. Тяжка служба, криваві походи жовнірів найбільше відбилися у творчості Ю.-О.Федьковича. Проте і Ф.Заревич не оминув цієї болючої проблеми – антимілітаристські погляди присутні в оповіданні (ми вважатимемо його новелою) “Родина”.

Незвично розпочинається твір про реальну, жахливу дійсність. Відпочинок селян на тлі чарівної української природи скоріше нагадує етнографічний малюнок, який аж ніяк не прогнозує гостроту порушеної проблеми. Проте це вдалий художній прийом митця, який увиразнює спокійне, незатьмарене клопотами життя селянської родини: стомлений батько відпочиває на призьбі, щаслива мати бавить малу дитину, а двоє старших діток плетуть собі з лози хатину. Ідилічна картина триває доти, поки хлопчик і дівчинка не сплетуть хатинку. Коли ж малі, бавлячись, запрошують у гості батьків до новозбудованої оселі й говорять іще про приїзд гостей із-за Дунаю, вираз на обличчі матері раптово змінюється. Замість усміху з'являється сум та занепокоєння. Так засобом градації автор переходить до розкриття суті твору.

Уже минуло три роки, як забрали в солдати братів цих господарів – чоловікового брата Василя й жінчиного Прокопа. Із цього часу від хлопців родина не отримала жодної звістки. З боєм у душі говорить автор, що “гарныхъ молодцівъ двохъ, якъ бы то молоди дубы, обстригли въ жовнярі, убрали въ уланські строи, дали имъ ворони коні, остри шаблі, та погнали у чужину” [11, 128]. А на житніх полях і виноградниках благословенної Італії немає ніякого добра, адже “кипить, реве й гуде люта война, оре землю богату копытами коньскими, волочить білымъ тіломъ молодецькимъ, сіе по ній кости людськи, а наповае ею кровю сыновъ далекихъ мирныхъ краинъ” [11, 155]. За допомогою контрасту письменник увиразнює страхіття ситуації, в якій опинилися члени селянської родини. І невідомо нікому, чи живі хлопці, бо чимало односельчан уже загинуло. Але жевріє в подружжя, наче іскорка, надія, що “Богъ чей ласкавъ на нихъ (братів. – Л. М.), та на насъ – отъ насъ усеи только родини – а сли невернуть они, то сами мусимо у світі проживати” [11, 128]. А що може бути важче за усвідомлення втрати цільності роду, родини?! Кількома штрихами показує Ф. Заревич стан душі господарів: “Задумались обоє, стало имъ дуже тяжко и німно” [11, 128]. Великі внутрішні переживання дорослих мимоволі передаються дітям: хлопчина інтуїтивно відчуває загибель вуйка. Психологи називають це ситуативною інтуїцією, яка залежить від зовнішніх обставин: що відбувається навколо нас, те ми й бачимо, про те й думаємо [6, 66]. А “у газды нашего отъ чи не що день майже згадка була за Василя й Прокопа” [11, 156].

Психологічно вмотивовує автор і вчинки самих жовнірів-побратимів. Поки не було війни, хлопці щомісяця писали додому листи, а заgrimіло в Італії – чекали звістки від бранців по півроку. Проте туга за рідною домівкою, родиною ніколи не покидала українців. Свідить про це зворушлива передсмертна розмова важко пораненого Прокопа з Василем: “Ой Василю брате, міні вже не побачити роднои стріхи – вже отъ за часокъ, що лишъ хлипну, та й ...Отъ міні теперъ, причулося либонь, – ні я такой чую та й виджу – отъ сестра, видишь, сидить на приспі передъ хижиною нашою, и братъ такожъ, та й діти щечечуть перед ними, – они за нас говорятъ та просятъ Господа, абы мы повернули...Ой Господи!.. Я вже...умераю...коло серця мене давить...прости

брате Василю!.. Прости брате, та поклонися родині...” [11, 155-156]. На міцність родинного зв'язку, як бачимо, указує і здатність одних родичів відчувати на відстані думки других.

Оскільки лейтмотив цього твору – трагічна доля української родини, то Ф. Заревич не оминає нагоди наголосити на силі традицій спільноти. В останню путь проводить Василь свого побратима не просто сльозами, а молитвами до Всевишнього: “Зо слізми у очах, зі звішеною рукою, каліка клячить жовнярь, молодий уланъ, шепче мабуть молитву за полягшого брата, и знісь видъ до небесь, де сидить Отець небесний...” [11, 156]. Споглядання такої картини зворушило навіть звиклих до смертей гробарів.

Не менш зачіпає за живе й портрет Василя, що повернувся додому. У нього замість правої руки теліпається порожній рукав старого, пошарпаного мундира. Так хлопець приносить своїй родині біль і смуток, які завдала немилосердна війна, покалічивши його й забравши життя Прокопа. До речі, мотив суму втілюється також через смислові грані образів “густого, студеного дощу” та вітру, що “скавулить по дворі”, віщуючи, мов собака, чийось смерть. Отож звернення письменника до природної стихії для розкриття внутрішнього стану душі героїв уже вкотре засвідчує його психологічну майстерність, хоч основна увага спрямована на глибокий суспільно-політичний аналіз тогочасної дійсності.

Відповідно, у творі, написаному вже згаданим засобом градації, можна виокремити три ідейно й емоційно насажені частини. У першій ми співчуваємо родині, яка відправила на війну двох братів, у другій співпереживаємо з Василем загибель Прокопа, у третій обурюємося тому державному устрою, який кинув на війну для погибелі й каліцтва тисячі молодих жовнів. У кожній з них, на підтвердження жанру новели, увага приділяється не так показу зовнішніх подій, як розкриттю переживань і почуттів персонажів. Усі ці частини підпорядковані цілому, бо, за словами В. Фащенко, якщо “новела однопроблемна, одновершинна, універсальний композиційний закон підпорядкування подробиць і деталей (у цьому випадку частин. – Л. М.) цілому виявляється в ній майже ідеально” [8, 220].

Варто зазначити, що до особливостей згаданої новели належить різновид повторення, який польський дослідник Л. Фриде називає перегуком назви з останнім реченням чи словом [14, 109-113]. Проте слово “родина”, уміщене до кінцевої фрази твору (“Отъ тільки, що відтамъ приношу моїй родині”), не просте повторення, цей засіб покликаний наголосити на тих змінах у долі героїв, які відбулися впродовж оповіді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – К.: Вища школа, 1981.
2. Історія української літератури XIX ст.: У 3 кн. – Кн. 2.: 40-ві – 60-ті роки XIX ст. / За ред. М. Яценка – К.: Либідь, 1996.
3. Міщук Р. Українська оповідна проза 50–60-х років XIX ст. – К.: Наукова думка, 1978.
4. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст. – К.: Наукова думка, 1988.
5. Огоновскій О. Історія літератури рускої. – Львовь: Накл. НТШ, 1893. – Т. 3, Ч. 2.
6. Радовель М. Інтуїція і наукове пізнання. – К.: Наукова думка, 1971.
7. УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія). – К.: ТЕКА, 2006.
8. Фащенко В. Із студій про новелу // Фащенко В. У глибинах людського буття. – Одеса: Маяк, 2005.
9. Ф. З. [Федір Заревич] Дві сестри // Русалка. – 1866. – н-ри 1, 2.
10. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41.
11. Юрко Ворона. Родина // Вечерниці. Літературне письмо для забави і науки. – Львовь, 1862. – Р. I. – Н-ри 16, 17.
12. Юрко Ворона. У страху великі очі // Вечерниці. – 1862. – Р. I. – Н-р 12.
13. Ю. В. [Юрко Ворона] Дві матері // Вечерниці. – 1862. – Р. I. – Н-ри 32, 33.
14. Fryde L. Problem noveli // Pamiętnik literacki. – 1961. – Z. 1.

Отримано 30.08.2010 р.

М. Львів